

ՍՈՎԵՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՍ ԴԱՐԸ

Ա.

Հայ ժողովրդի դարավոր ու հարուստ պատմության մեջ չի կարելի հիշել մի այլ իրադարձություն, որն այնպես վճռական և այնքան բախտորոշ նշանակություն ունեցած լինի նրա ճակատագրի վրա, որքան Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունը:

Սովետահայ գրականությունը ամբողջությամբ առած Հոկտեմբերի ծնունդն է, թեև նրա ավագ ներկայացուցիչները իրենց բարի սերմը հողի մեջ ավելի վաղ էին նետել: Գրական մտավորականության ճնշող մեծամասնությունը քառանկյան թվականներից անվերապահորեն անցավ սովետական իշխանության կողմը: Ազգային գրականության և արվեստի շատ ներկայացուցիչները, ըստ որում լավագույնները նրանցից, ձեռնամուխ եղան նոր, սոցիալիստական մշակույթի ստեղծմանը:

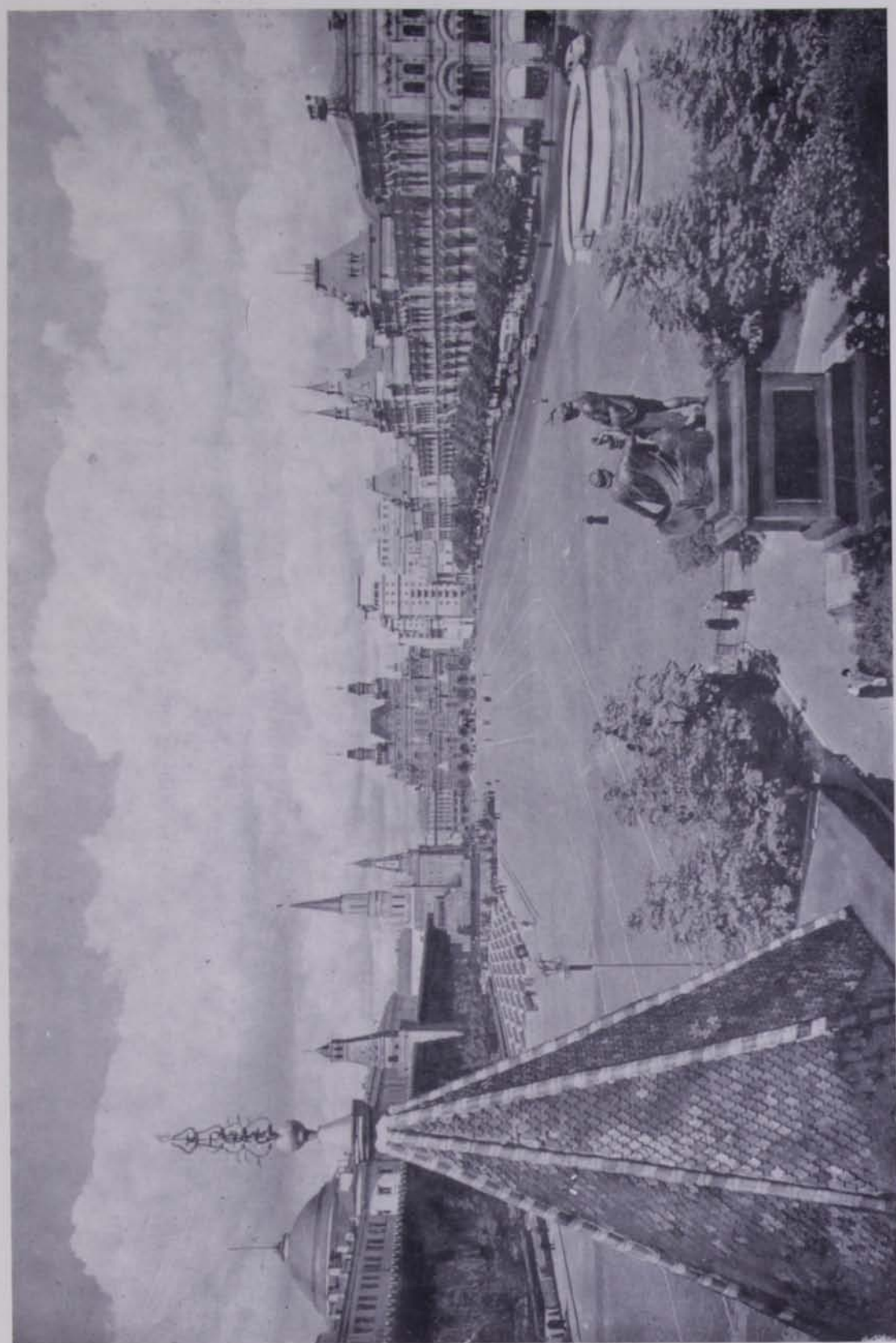
Տարբեր սերունդների գրողների համախմբումը և սերտ համագործակցությունը առաջին իսկ տարիներից հրատապ նշանակություն է ստանում: Գրողները շրջապատվում են արտակարգ ու ջերմաշունչ հոգատարությամբ. նրանց ստեղծագործական աշխատանքի համար ստեղծվում են բոլոր պայմանները: Ահա թե ինչ է գրում Հովհ. Թումանյանը արտասահմանում գտնվող Ավ. Իսահակյանին. «...Էդ ամենի հետ միասին քեզ պետք է ասես, որ մեր այժմյան կառավարությունը շատ ավելի լավն է՝ քան կարող ես երևակայել: Մանավանդ գրականությունն ու գեղարվեստը երբեք էսքան ուշադրության առարկա չեն եղած մեր աշխարհում: Մինչև իմ նամակի քեզ հասնելը դու արդեն իմացած կլինես, որ մի շարք գրողների և գեղարվեստագետների կենսաթոշակ են նշանակել, իսկ շուտով կհրատարակվի և կիմանաս, որ տալիս են ամեն արտոնություն, ամեն հարմարություն ու հնարավորություն. նրանց թվում կկարդաս և քո անունը»:

Քառանկյան թվականների հայ գրականու-

թյունը և՛ գաղափարական, և՛ գեղարվեստական տեսակետից բարդ, երբեմն հակասական մի պրոցես էր ներկայացնում: Ստեղծվեցին մի քանի գրական կազմակերպություններ, որոնք հաճախ թեժ բանավեճեր էին մղում միմյանց դեմ՝ որոնելու և գտնելու համար այն նոր ուղին կամ ուղիները, որով գալու էր նորաստեղծ այդ գրականությունը: Հայ գրողների հին և նոր սերունդների գաղափարական դաստիարակության գործում վճռական դեր կատարեց մեր օրերի քննադատությունը ի դեմս Ալեքսանդր Մյասնիկյանի, Արտաշես Կարինյանի, Հարություն Սուրխաթյանի, Հայկ Գյուլիքեիլյանի և մյուսների: Պայքարելով գեղարվեստական գրականության ժողովրդայնության և ռեալիզմի համար, Մյասնիկյանն, օրինակ, խոշոր դեր է հատկացնում երկի թեմատիկային: Գեղարվեստական վերարտադրությունը որոշակի, խորապես ապրված ու զգացած կ'անքի, — այսպիսին է, ասում է Մյասնիկյանը, երիտասարդ սովետական գրականության ուղին դեպի արվեստի բարձունքները: Որոշելով սովետահայ գրականության զարգացման ուղիների հարցը, նա գտնում էր, որ հեղափոխական բովանդակություն արտահայտելու համար անհրաժեշտ է թեմաներ վերցնել հենց հայկական կոնկրետ իրականությունից և չհանձնվել վերացական դաստիարակությունների:

Ինչպես միշտ, հասարակական վճռական վերափոխումների ժամանակ՝ առաջատարի դերը իր վրա վերցրեց չափածոն: Էպիկական իրականությունը Էպիկական բարձրաշունչ խոսք էր պահանջում, և ահա հանդես եկավ բանաստեղծների մի ջուկատ. բոլորովին նոր անուններ հայկական պառնասում, որ հիշեցրեց նոր մոտիվներ, մինչև այդ չափածո ու չլաված:

Առաջինը դրանցից անսովոր մականուն վերցրած մի բանաստեղծ էր, Եղիշե Սողոմոնյանը, որ պետք է անմահանար Զարենց

ՄՈՍԿՎԱ, ՏԵՍԱԲՈՒՆ, ԳԱՐՄԻՐ ՀԻՄՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

անունով: Գրական մեղ շրջաններին նա հայտնի էր Մոսկվայում 1922 թվականին հրատարակած բանաստեղծությունների իր երկու հատորով:

Դարաշրջանի հեղափոխական գաղափարների խոր քննարկումը, նոր գեղագիտության պատմական անհրաժեշտության գիտակցումը այն նորն էր, որ բերում էր Չալենցը ոչ իբրև մտադրույթ, այլ իբրև գեղարվեստական խոսք: Չարենցն այն դարձավ հայ իրականության մեջ, ինչ ուսական իրականության մեջ Վլադիմիր Մայակովսկին էր, թեև Չարենցի հետագա գործունեությունը ուրույն և առավել բեղմնավոր պետք է լիներ: Կյանքը, հեղափոխությունը և պոեզիան նա քննարկում էր որպես մեկ ամբողջություն, և դրանով իսկ մեծապես քննարկում պոեզիայի անմոլ թվացող շրջանակը, դարձնում առ հորիզոնի գիծ, որը անբռնելի է ու անհասանելի: Առաջին անգամ էր արվեստի մեջ այդքան խորությամբ և այդչափ տեսանելի բնութագրում պատմության միակ արարչի՝ ժողովրդի դերը:

«Ամենապոեմ», «Սունա», «Ամբոխները խելագարված», «Գեայի ապագան» գործերը մտան հայկական պոեզիայի ոսկե ֆոնդը: Բաց Չարենցին համընդհանուր ճանաչում բերեց նրա բանաստեղծությունների ու պոեմների շարքը, «Ես և Իլլիչը» (1923), «Լեւին» (1924), «Լեւին քեռին» (1924), «Բալլադ Իլլիչի, մոմիկի և մի գույգ կոչիկի մասին» (1924), «Լեւինն ու Ալին» (1925), «Կոմունարների պատը Փարիզում» (1926), «Թաղման քայլերգ» (1927), «Չուգունե մարդը» (1928): Ասես արձագանքելով Գոթեի այն մտքին, թե բանաստեղծը պետք է կարողանա նկատել առանձնահատուկը և, որքանով այն իր մեջ առողջ մի բան է պարունակում, մարմնավորել նրանում քնդհանուրը, — նա ստեղծում է պատկերներ, որոնք կոնկրետ են շոշափելիության աստիճան և համապարփակ, ինչպես միտքն ինքը:

Պոեզիան կյանքին մոտեցնելու գործում վճռական դեր են կատարում սոցիալիստական շինարարության առաջին հաջողությունները: Արդիական թեմատիկան է հենց բացահայտում նոր բանաստեղծներին, ինչպես որ արանք են հաստատում այդ թեմատիկան: Քառանկյան թվականների երկրորդ կեսին ճանաչում են գտնում արևելքին նվիրված Ազատ Վշտունու բանաստեղծություններն ու պոեմները, Գուրգեն Մահարու, Վահրամ Ալազանի, Գեղամ Սարյանի, Վահագրան Կորենցի քնարերգությունը, Նաիրի Չարյանի էպիկական պոեմները: Հանդես են գալիս և բոլորովին նոր անուններ. Սողոմոն Տարունցի, Սարմեն, Սուրեն Վահունի, Թա-

թուլ Հուրյան: Երիտասարդությունը բերում է իրենց. թարմություն, համարձակություն, նորի սուր զգացում:

Մեծ Հոկտեմբերը ստեղծագործական նոր կորույ է հաղորդում պրոլետարական ալիազագույն բանաստեղծ Հակոբ Հակոբյանին: 1922 թվականին նա հրապարակում է «Առավածները խոսեցին» պոեմը, հաջորդ տարիներին՝ «Բոլշևիկ է Ծիրկանալը» և «Վոլյուտորո» գործերը: Հաղթահարելով առաջին պոեմի վերացականությունն ու կոսմիկական երանգավորումը, Հակոբյանը Սովետական Հայաստանի ջրանցքներից առաջնեկին նվիրված իր գործը դարձնում է աշխատանքի մի յուրօրինակ բանաստեղծական մանիֆեստ: Պոեզիան իջնում է մինչև աշխատանք, որպեսզի աշխատանքը բարձրանա մինչև պոեզիա:

Եթե բանաստեղծությունը «իրենց ձեռքն էին պահում» առավելապես երիտասարդները, ապա արձակի բնագավառում «հեգեմոնիան» պատկանում էր եթե ոչ ամբողջովին ավագ, համեմայն դեպս փորձված գրողներին. Ալեքսանդր Ծիրվանգաղե, Նար-Դոս, Դերենիկ Դեմիրճյան, Ստեփան Չորյան, Միքայել Մանվելյան, Վահան Թոթովենց: Ադ պատճառով չէ՝ արդյոք, որ արձակը շատ ավելի ռեալիստական էր, կյանքին մոտ, նվագ հայտարարական, քան քառական թվականների պոեզիան:

Սա չի նշանակում, իհարկե, թե արձակի բնագավառում երիտասարդներ հանդես չեկան այդ տարիներին: Պարզապես արձակով սկսող գրողներ կան «ծնույ» արձակագիրներ մեզ մոտ ևս, ինչպես և ամենուր, համեմատաբար փոքր թիվ էին կազմում: Այս տեսակետից ուշագրավ և ինքնատիպ մի տաղանդ էր Ալսեդ Բակունցը, որ հանդես եկավ որպես փորձված, հատուկ մի գրող և կյանքից անժամանակ հեռացավ իբրև հայ դասական արձակի ամենախոշոր ներկայացուցիչներից մեկը:

Ողղակի անհավատալի է, որ այն տարիներին, երբ նոր գրականության առաջ դրված այդպիսի հարցերից մեկը վերաբերմունքն էր դասական գրականության նկատմամբ, երբ երիտասարդ գրողները իրենց առաջնահերթ պարտքն էին համարում նախ և առաջ պոլիվել այդ գրականությունից, — Բակունցը շարունակեց ճիշտ այնտեղից, որտեղ կանգ էր առել Թումանյանը: Նրա նախատիրած աշխարհը նույնպես գույն էր, գույնացին, հողի աշխատավորի փիլիսոփայությունը: Այլ էին, սակայն, ուսուցչի և աշակերտի գեղագիտական սկզբունքները, բոլորովին այլ՝ տեսական էլակետները: Այն ժամանակ, երբ մեր գյուղացիների համար հողը կործանման

աղբյուր էր, թշնամական մի ուժ, Բակունցի ստեղծագործության մեջ այն բարեհամբույր և գթառատ մայրն էր:

Դեռևս տասական թվականներին ներհուն գրողի անուն վաստակած Ստեփան Զորյանը սովետական իշխանության հաստատման առաջին տարիներին շարունակում է ապրել իր հերոսների հետ, ամբողջացնել «Մանր մարդկանց» այն պատկերասրահը, որ ամբողջովին կլանել էր նրա ստեղծագործական երևակայությունը: Ժամանակակից թեմատիկայով գրված նրա անդրանիկ գործերը («Հեղկոմի նախագահը»՝ 1923, և «Գրադարանի աղջիկը»՝ 1925) վկայեցին նորն զգալու և վերարտադրելու նրա հազվագյուտ կարողությունը: Զորյանի հերոսներն այժմ կամային, զորեղ բնավորության տեր մարդիկ են. նրանք գիտակցաբար անձնականը գոհաբերում են հասարակականին, հեղափոխությանը և ժողովրդին ծառայելու մեջ են գտնում իրենց անձնական երջանկությունը:

Գրական ավելի մեծ վաստակ ունեցող Դերենիկ Դեմիրճյանը քսանական թվականներին ամենաակտիվ մասնակցությունն է հանդես բերում գրական-հասարակական կյանքին, գրում է հողվածներ, ֆելիետոններ, պատմվածքներ («Հանգստե տանը»՝ 1927, «Ռաշիդը»՝ 1929, «Սաթո»՝ 1929, «Նիգյար»՝ 1930, և այլն): Դեմիրճյանի այս հերոսները իրենց ժամանակի ճշմարիտ և անխաբոյա հայելին են. նրանք և՛ գիտեն, թե ինչ են, և՛ գիտեն, թե ինչ են լինելու: Բայց նույնիսկ այդ չէ նրանց զարդարում, այլ զարդարում է այն մոլորցը, որով նրանք նետվում են նոր ժամանակներին ընդառաջ: Նրանք չեն սպասում, որ կյանքն իրենց փոխի. հենց իրենք են այդ կյանքը փոխում, և՛ նկատելի, և՛ աննկատելի փոխելով նաև իրենց: Այդպիսին է Ռաշիդը, այդպիսին է Նիգյարը, Սաթոն, բոլորն անխտիր:

1923 թվականին Դեմիրճյանը գրում էր իր կատարելություններից մեկը՝ «Քաջ Նազար» կոմեդիան: Ժողովրդական խորունկ, բովանդակությամբ խրթին հեքիաթը ամենավախոտ և միաժամանակ բախտից երես տված մարդու մասին մեծատաղանդ գրողի գրչի տակ նոր փայլ, արտակարգ հնչեղություն է ստանում: Դեմիրճյանի նուրբ հումորին վաղուց ծանոթ ընթերցողը այստեղ գտնում է ճշմարիտ մի կատակերգակի, որ միևնույն ժամանակ մնում է իմաստուն, ինչպես իմաստուն է հեքիաթն ստեղծող ժողովուրդը: Կատակերգության հաջողության գաղտնիքը նրա ոչ միայն սուր կոմիկական դրությունների և լեզվական անթերի ու անապառ հումորի մեջ է, այլ գաղափարական նպատակալացության: Մնալով ժողովրդական մը-

տածողության դիրքերում, Դեմիրճյանը կարողացավ իր արձակը բարձրացնել մինչև քաղաքական աստիճանի աստիճանի:

Քսանական թվականներին արձակ աչքի ընկնող գործերով հանդես եկան նաև Զարենցը («Երկիր Նաիրի»), Արագին, Մաթեվոս Դարբինյանը, Միքայել Մանվելյանը, Վահան Թոթովենցը, Զապել Եսայանը և ուրիշներ: Երևան եկան և շուտով սիրելի դարձան նոր անուններ ևս. Հրաչյա Քոչար, Սարգիս Պալազատ, Գարեգին Բես, բանաստեղծներից՝ Մկրտիչ Արմեն, Գուրգեն Մահարի և այլք:

Բ.

Երեսնական թվականների սկզբից Հայաստանի գրական կյանքում տեղի ունեցան տեղաշարժեր, որոնք վճռական ազդեցություն պետք է գործեին ստեղծագործական արտադրանքի վրա. խոսքը գոյություն ունեցող գրական խմբավորումները ցրելու և բոլոր գրողներին մեկ կազմակերպության մեջ միավորելու մասին է: Ժամանակը հասունացել էր դրա համար, բանի որ, ի վերջո, մեր բոլոր գրողները՝ ավագ թե կրտսեր, մեկ նպատակի էին ծառայում:

Վճռական վերագնահատության են ենթարկվում անցյալ գրական ժառանգության բնահաղատական յուրացման և օգտագործման հարցերը: Հայ դասական գրականությունը այսուհետև դիտվում է իբրև սովետահայ գրականության ստեղծման ակունքներից մեկը: Նոր, թարմ ստեղծագործություններով հանդես են գալիս Ծիրվանգաղեն, Նար-Դուր, Դեմիրճյանը, Զորյանը: Արդիական թեմայով պատմվածքներ ու նովելներ են գրում Ակսել Բակունցը, Մովսես Արագին, Դերենիկ Դեմիրճյանը, Ստեփան Զորյանը, Մկրտիչ Արմենը, Գուրգեն Մահարին, Վահան Թոթովենցը, Մատթևոս Դարբինյանը, Ծերուն Թորգոմյանը, Վախթանգ Անանյանը, Հրաչյա Քոչարը և ուրիշներ:

Դեռևս 1907 թվականին գրական ասպարեզ իջած Վահան Թոթովենցը, իր ստեղծագործական ուժերի բոլոր զարգացումն է ապրում սովետական կարգեր հաստատվելուց հետո: Լայն են նրա ստեղծագործության ընդգրկման շրջանակները, բազմատեսակ՝ շոշափում խնդիրները, սակայն միշտ էլ նրա ուշադրության կենտրոնում է եղել աշխատավոր մարդը իր հույզերով ու խոհերով: «Ես որոնել եմ աշխատավոր մարդը և նրա պայքարը աշխարհի բոլոր կետերում», — այսպես է արտահայտվել Թոթովենցը իր ստեղծագործական ապրոսի մասին:

1922-ին Ամերիկայից տեղափոխվելով Սովետական Հայաստան, Թոթովենցը իր տա-

դանդը ի սպաս է դնում մեր գրականության շահերին: Պատմա-հեղափոխական թեմայով նա գրում է «Բաբու» եռամստոր վեպը, ստեղծում է նոր բովանդակությամբ արկածային վիպակներ՝ «Պերսի Սալվանոր» և այլն: Հիանալի են մանկության թեմայով գրված նրա «Կյանքը հին հոռմեական ճանապարհի վրա» վիպակը, ինչպես և «Հով-նաթան» որդի երեմիայի», «Բաց-կապույտ ծաղիկներ», «Ծիրանի ծառ» և այլ գործերը: Թեմատիկ իմաստով նորություն էր «Ամերիկա» ժողովածուն և «Նյու-Յորք» վիպակը, ապա և՛ նոր կյանքի ստեղծման ընթացքին նվիրված «Հրկիզված թղթեր», «Բաբու-Լոն-դոն» երկերը: Նրա դրամատիկական ստեղծագործություններինց առավել հաջողվածն է «Լուր Բյուզանդիոն» դրաման:

Գեղարվեստական խոսքի այս ինքնատիպ վարպետը շոշափելի ավանդ է մոծել հայ նոր գրականության մեջ, դառնալով նրա առավել ուշագրավ դեմքերից մեկը:

1934 թվականին Փարիզից Սովետական Հայաստան է տեղափոխվում տաղանդավոր գրող, աչքի ընկնող հրապարակախոս, գրական, հասարակական գործիչ Զապեղ Եսա-յանը: Դեռևս 1927 թվականին այցելելով իր հայրենիքը, նա տեսնում է ազատագրված ժողովրդի ազգային կյանքի վերածնությունը: Վերադառնալով Փարիզ, նա գրում է իր հերշեշանքով լի գործերից մեկը՝ «Ազատագրված Պրոմեթեոսը»: Հայրենի հողի վրա նոր մղում է ստանում նրա ստեղծագործական եռանդը: Այստեղ նա գրում է «Սիլիհուարի պարտեզներում» կենսագրական վիպակը, որ պատկերում է նրա մանկության և պատանեկության տարիները Կ. Պոլսում, արդիականության լույսով լուսավորում անցյալը, կատարում գեղարվեստական լայն ընդհանրացումներ:

Սկստիչ Արմենը, որ քսանական թվականների վերջերին արդեն հայտնի էր որպես «Կոմերիտական պատմվածքների» և «Զուբեհդա» վիպակի հեղինակ, 1933-ին լույս է ընծայում «Ակառու № 89» և ապա սրա շարունակությունը՝ «Առաջին պատկումներ», որ հետո նա միավորելով՝ վերանվանում է «Կարմիր և կապույտ փողկապներ»: 1929-ին լույս է տեսնում նրա լավագույն երկը՝ «Հեղ-նար աղբյուրը», որ հաստատորեն մտնում է հայ արձակի ոսկե ֆոնդը: Դրանով Արմենը դուրս է գալիս ստեղծագործական լայն ճանապարհ: «Հեղնար աղբյուր» գրական արվեստի բարձր մի գործ է, հարուստ հոգեբանական նոր դիտումներով, մարդկանց կենցաղի ու սովորույթների ինքնատիպ նկարագրություներով, հագեցված քնարական շքնչով:

Հետագա շրջանում ևս Արմենը ծավալում է ստեղծագործական քնննալոր գործունեություն: Նրա գրած նոր վիպակների մեջ «Հեղնար աղբյուրի» բարձրությանն է միտում «Յաավան» (1953): Պատկերելով գյուղական Ուրալի մարդկանց, նա ցույց է տալիս, որ Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին նույնիսկ ամենախոր թիկունքը ապրում է լայն կյանքով, ցուցաբերում է եռանդ ու անսպասարկություն՝ ջախջախելու հասար թշնամուն: Հետագա տարիներին Արմենը գրում է բազմաթիվ ու բազմաժանր այլ գործեր, այդ թվում՝ «Ռսկե հնձան» վիպակը (1957), «Գույնզգույն թագավորությունը» հեքիաթ-վիպակը (1959) և այլն:

Երեսնական թվականների, ինչպես և հետագա բոլոր տասնամյակների, սովետահայ գրականությանը ուղղություն ու իմաստ տվեց Եղիշե Չարենցի 1930 թվականին լույս ընծայած «Էպիկական լուսաբաց» ծրագրային բանաստեղծությունների ժողովածուն: Մեծ բանաստեղծը ամբողջ սրությամբ դնում է կյանքի և գրականության կապի ուժեղացման հարցը, լիարժեք մարդու պատկերման հարցը:

Հարկավոր է ձուլվել դարին,
Ասում եմ ես.—բայց կա՞ արդյոք
Այդքան անհուն ու դժվարին,
Ադքան թե պարզ, թե բարդ մի գործ:

Նա գրում է,—և սա միանգամայն նոր խոսք էր թե իր և թե ժամանակի համար,— որ սովետական մեծ արվեստ ստեղծելու համար պետք է ունենալ Պուշկինի և Թոմանյանի արվեստը, հոգեբանական ուժը, պարզությունը, որ հասնում է իմաստության:

Մեր առջև՝ քաղաքացի բանաստեղծն է, Մարտիկ բանաստեղծը, որ հարստացած է դարի իմաստությամբ և կատարելապես տիրում է պոետական արվեստի գիճանոցին: Ժողովածուում տեղ գտած նրա «Երգ մաքրամի», «Թուղթ բանաստեղծ բարեկամի» N. N.-ին, գրված Երևանից, «Թուղթ Ակսել Բակունցին» գրված Լենինգրադից, «Խոհ», «Մուսախա», «Ընթերցողիս», «Անակրեկալ հանդիպում Պետրոպոլիսյան ամրոցում» չափածո նույնը, այլ ներբողներ, խոհեր, ոտբայաթներ ընթերցողի առաջ բաց են անում մի ամբողջ աշխարհ, թարմ ու իմաստաշատ, ինչպես լուսաբացը Արարատյան աշխարհում: Արվեստագետը պետք է ինքնամոռաց նվիրվի ժողովրդին,—այս է նրա դավանանքը: «Ես այն չեմ այլևս» բանաստեղծության մեջ Չարենցը խոսում է իր կտրած ստեղծագործական ճանապարհի մասին,

...Ժամիսս եմ ելնում և ահա մենակ, Բնարս է միայն ինձ հետ միասին,— ել երգում եմ ես, երգում եմ անախ իմ պայծառացած խոհերի մասին: Դժվար կլինի իմ երթը հիմա, Դժվար ու դժնի, քան երբևիցե, ել անսկիս գուցե օձերի նման ինձ արյունոտեն ժանիքները ձեր,— Բայց պինդ է ոգիս... Ու ոչ մի ժանիք ինձ չի բաժանի իմ անդուլ դարից, ինչպես ոչ մի ուժ ինձ չի բաժանի իմ շոնդալից, պայծառ քնարից...

«Էպիկական լուսաբացին» աննախադեպ հաջողությունը թևավորում է բանաստեղծին, մղում նրան ստեղծելու պոեմների ու բանաստեղծությունների նոր շարքեր: Այսպես է ստեղծվում «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուն, որ նոր ու կարևոր փուլ է նշանավորում հեղինակի ստեղծագործության մեջ:

Այս գիրքը զգալի մի առաջաքայլ էր նախորդի համեմատությամբ, թեև այդ քայլն էլ նրան չազատեց անցյալի նկատմամբ որոշ վուլգար հայացքներից («Մատուցի Դավիթ», «Պատմության քառուղիներով», «Մահվան տեսիլ»): Այդ առավելապես ցավալի է այն պատճառով, որ գրքում, ամբողջությամբ առած, տեղ են գտել գործեր, որոնք տողորված են համայնական շինարարության թարմ ու անմիջական տպավորություններով, առողջ, լավատեսական խոհերով արվեստի մասին: Չարենցի շողշողուն տաղանդի առհավտաչյան են ժողովածուում տեղ գտած այնպիսի պոեմներ, ինչպիսիք են «Ջրահապստ», «Վարդան Մամիկոնյան», «Դեպի լյառն Մասիս», «Գովք խաղողի, գինու և գեղեցիկ դարության», «Արվեստ քերթության», «Գիրք իմացության», ապա՝ տաղեր, խորհուրդներ, զանազան բանաստեղծություններ ու թարգմանություններ: Եղիշե Չարենցը արվեստագետների այն տիպին է պատկանում, որոնց ամեն մի նոր երկը նոր աշխարհի հայտնագործություն է նշանակել, և մինչ քննադատությունը կյուրացներ հրապարակի վրա դրվածը, բացակաչելով՝ «Ահա՛ իսկական Չարենցը»,—նա ինքն արդեն արվեստի մի այլ ցամաքամաս էր ոտք դրած լինում, ըստ որում՝ միշտ ժամանակի հետ և մի փոքր էլ նրանից առաջ: Այս տեսակետից ահա «Գիրք ճանապարհին» ռեալիստական արվեստի մի հազվագյուտ նվաճում է հայ դասական պոեզիայի ընդհանուր յոթայում:

Եղիշե Չարենցը հիսնամյակի ընթացքում սովետահայ գրականության մեջ հանդես եկած բանաստեղծներից ամենատաղանդավորն է, ինքնատիպը, ջղուտը: Անցնելով

ստեղծագործական բարդ, երբեմն հակասական, բայց միշտ մաքսատմներով հարուստ մի ուղի, նա ստեղծեց երկեր, որոնք մեր հարուստ ժամանակի գեղարվեստական ճշմարիտ վավերագրերն են: Ծարունակելով Տերյանի գործը, նա նոր աստիճանի բարձրացրեց պոետական արվեստը, հարստացրեց նրա ու շքեղ մայրենի լեզուն: Իր հսկայական վաստակով Չարենցը վաղուց արդեն դուրս է եկել ազգային շրջանակներից և դարձել մեր դարի ամենախոշոր բանաստեղծներից մեկը:

Երեսնական թվականների հայ քնարերգության մեջ ուշագրավ դեմք է Վաղարշակ Նորենցը: Թումանյանի հատուկ ուշադրությանը արժանացած այս շնորհալի պատանին գրական ապարեզ է իջնում 1918—1919 թվականներին: Այնուհետև նա սկսում է տպագրվել նոր լույս տեսնող համարյա բոլոր պարբերականներում: 1926 թվականին լույս է տեսնում Նորենցի «Օրերի ճամփին» բանաստեղծությունների և պոեմների առաջին գիրքը, 1930-ին՝ «Երկրորդ գիրքը», 1932-ին՝ «Լիրիկական ֆրոնդը», 1936-ին՝ «Բանաստեղծություններ» ընդարձակ ժողովածուն: Նորենցի լիրիկական հերոսները պղնձագործներն են, մեքենավարները, շինարարները, հողի մարդիկ: Նրա պոետական վաստակի զգալի մասը նվիրված է հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին, նրա վերածնության հարցերին:

Այս տարիներին նոր, առավել բարձրաժեք ստեղծագործություններով է հանդես գալիս Վահրամ Այազանը: 1923 թվականին լույս է տեսնում բանաստեղծի առաջին գիրքը՝ «Տարիների խաղը», 1926-ին՝ «Մաքսումներ» ընդարձակ ժողովածուն: Հաջորդ տարի լույս է տեսնում նրա «Վաթսուներորդ հորիզոնում» վեպը՝ նվիրված Ալավերդու պղնձագործների կյանքին ու աշխատանքին: Պոեզիան Այազանի սիրած ժանրն է, բայց ոչ միակը. նա գրում է նաև ակնարկներ, պատմվածքներ, վիպակ, վեպ, հրապարակախոսական և քննադատական հոդվածներ, քաղաքական պամֆլետներ, ավելի ուշ՝ նաև հոշեր: Այազանը քաղաքացի բանաստեղծ է. նրա ստեղծագործությունը աչքի է ընկնում բարձր նպատակադրությամբ և ներքին անսպառ հավատով:

Ինքնատիպ, խոհական բանաստեղծ է Սողոմոն Տարունցին: Նա սկսել է տպագրվել 1925 թվականից: Հինգ տարի հետո հրատարակում է «Առավոտ» բանաստեղծությունների ժողովածուն, 1933-ին լույս է տեսնում նրա «Աերունդների երգը», իսկ հաջորդ տարին՝ «Դարերի լեզունը»: Բանաստեղծի ստեղծագործության մեջ զգալի տեղ են

բռնում ժամանակակից թեմայով գրած, ինչպես և քաղաքացիական պատերազմին նրվիրված նրա բալլադները: Ուշագրավ են նաև նրա բնարական մանրանկարները, ձոները, քաղակները, պոեմները, մասնավորապես ժողովրդական ստեղծագործության մոտիվներով հյուսված գործերը: Լեզվի մաքրության ու ճոխության պոետական ձևերի հարստության տեսակետից Տարոնցի մանկատառնակարգ դեմքերից մեկն է մեր արդի պոեզիայում:

Նշված ժամանակաշրջանում որոշ տեղաշարժ է կատարվում նաև դրամատուրգիայի ստեղծագործում: Առաջին դրամատուրգը, որ վերաբարձրում է ժամանակակից կյանքը, պատկերում է իրականության մեջ տեղի ունեցող սոցիալական հակամարտությունները,— լինում է Դերենիկ Դեմիրճյանը. նա գրում է մի շարք պիեսներ, որոնց մեջ առանձնանում են «Փոսֆորային շող», «Կապուտան» դրամաները և «Նստյոնի Կորկուտյան» կոմեդիան: Կրակյան արժանիքներով անհամեմատ բարձր է այս վերջինը: Հեղինակը բնավ բարձրացնում հին հասարակությունից մնացած թափթիկներից, պորտաբոյժներից, հասարակական բարիքը հափշտակողներին: «Քաջ Նազարի» հեղինակը ստեղծում է բազմաթիվ պատկերներ, որոնք լիաթոք ծիծաղ են կորզում հանդիսատեսից ինչպես դրության, նույնպես և խոսքի կոմիկայի շնորհիվ:

Սովետահայ դրամատուրգիայի ստեղծման գործում իր ակտիվ մասնակցությունն է հանդես բերում և անվանի դերասան Վահարշ Վաղարշյանը: Նա ևս գրում է մի շարք պիեսներ, որոնցից առանձնապես ուշագրավ են «Օղակում» և ավելի ուշ ստեղծված «Վանքածոր» դրամաները: Վաղարշյանն առաջինն էր, որ դրամատուրգիայի նյութը բնութեց Հայաստանի պատմության ուշագրավ շրջանը՝ սովետական իշխանությանը անմիջապես նախորդող ամիսներին տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձությունները: Պատմական երևույթներն այստեղ ներկայացված են ճշմարտացիությամբ, հերոսներն ունեն իրենց ինքնուրույն նկարագիրը, հոգեբանությունը, լեզուն: Առավել հաջողություն է ունենում «Վանքածոր», խոր դրամատիզմով հագեցած հոգեբանական մի գործ, որ մեր գրականության մեջ մտավ գլխավոր հերոսի՝ Սեթո դայու վարպետորեն գծված կերպարի շնորհիվ:

Դրամատուրգիայի բնագավառում իր ստեղծագործական ունակություններն է փորձում նաև տաղանդավոր դերասան Մրկրտիչ Ջահանը: 1934 թվականին նա գրում է «Շանկան» դրաման, որ շահում է ՍՍՀՄ

Սինիսորների սովետի հաջորաբարած համաժողովներից մեկի մրցանակաբաշխության ժյուրիի երրորդ մրցանակը: «Ջահանի պիեսը,— նշում է ժյուրին,— բնականորեն չափազանց էֆեկտավոր է և գոված է սքանչելի բանաստեղծական լեզվով»:

Այս շրջանում ստեղծվում են նաև մի շարք այլ պիեսներ ու դրամաներ, գլխավորապես քաղաքացիական կոիվների պատմությունից: Հիշատակության արժանի են Արմեն Գուլակյանի «Արշալույսին», «Մեծ բարեկամություն», Գեղամ Մարյանի «Երեք երգ», Արշավիր Դարբևո «Երբ բացվում է մանուշակը» գործերը: Գրվում են նաև պիեսներ պատմական թեմատիկայով, ինչպես Լյուդվիգ Միքայելյանի «Գոշը», Սեյիբ-Քոչարյանի «Ջուլուդ Վարանդացին», Ալեքսանդր Արաքսանյանի «Կոմս Էմմանուելը» և այլն:

Գ.

Հայրենական մեծ պատերազմը ոտքի հանեց ինչպես Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդներին, այնպես էլ հայ ժողովրդին: Սեր լավագույն զավակների հետ ոտքի ելան նաև հայ գրողները, ունանք պայքարելու իրենց գրչով, շատերն էլ՝ գրչով ու ավելի միաժամանակ: Գործող բանակ մեկնեցին Հր. Քոչարը, Գ. Բորյանը, Վ. Անանյանը, Հմ. Սիրաբը, Գ. Սևունը, Գ. Հովհանը, Թ. Հուրյանը, Գ. Բեռը, Ք. Թափալցյանը, Հ. Սահյանը, Ա. Դարբենին, Ա. Ինճիկյանը, Էդ. Թովչյանը, Հր. Հովհաննիսյանը, Հ. Սկրբտը, Գ. Կոլոլյանը, Ս. Սողոմոնյանը և ուրիշներ:

Պատերազմի տարիներին հոգեկան արտակարգ լարված կյանք ապրեց և գրական մտավորականությունը: Այնպես, ինչպես երեկվա համատեղ կոլոնիալականը այսօր ռազմաճակատում հերոսի դափնեապակով էր զարդարվում, այդպես էլ երեկվա համատեղ կարողություններով օժտված բանաստեղծը գրում էր ոգեշունչ, ճշմարիտ հայրենասիրական և ճշմարիտ պոետական գործեր: Արտակարգ ժողովրդականություն և ուժ է ձեռք բերում Ավ. Իսահակյանի հրապարակախոսությունը, Դերենիկ Դեմիրճյանի «Վարդանանք» և Սո. Ջուրյանի «Պապ թագավոր» վեպերը, Նաիրի Զարյանի «Արա Գեղեցիկ» պատմա-դիցաբանական ողբերգությունը, Հր. Քոչարի ակնարկներն ու պատմվածքները, Գեղամ Մարյանի բալլադները, Հովհաննես Ծիրագի, Մարմենի, Աշոտ Գրաշու, Գորգեն Բորյանի, Սողոմոն Տարոնցու, Սուրեն Վահունու, Թաթուլ Հուրյանի, Գևորգ Էմինի, Համո Սահյանի, Մարտ Մարգարյանի, Հրաչյա Հովհաննիսյանի, Միլվա Կասյուտիկյանի լիրիկան:

Էլ, հեյ, լսեցեք, վեհ հայրենիքիս
 Կտրին զավակներ, ժողովուրդներ քաջ,
 Ելեք, զարթեցեք, կանգնեցեք արթուն,
 Գիտեցեք, քնում եմ գետերն ու քամին,
 Սակայն չի քնում երբեք թշնամին:
 Էլ, հեյ, լսեցեք, ձայն տվեք իրար,
 Ամենքդ ոտքի, մարդ քնած չկա՛...

Իսահակյանի այս խոսքերն են դառնում ժամանակի հրամայականը: Ասես արձագանքելով մեծ բանաստեղծին, Նաիրի Զարյանը ոգում է իր ուժգին ստեղծագործությունները, այդ թվում՝ «Ուղերձ իմ ժողովրդին», հռչակավոր «Ձայն հայրենականը»: Կնարական այս էպոսում հայ ժողովրդի անցած ուղին դիտվում է իբրև ազատության, խաղաղության համար մղվող անվերջ մի գոտեմարտ: Հենց այն հանգամանքը, որ ազգային ու սոցիալական ճնշման պայմաններում նա բարձր կատարելության է հասցնում իր հոգևոր մշակույթը, ճարտարապետությունն ու պոեզիան, երգն ու արվեստները, ազգային հանճարեղ էպոսը, — ապացույց է նրա պայքարի արդարացիության: Այդ ժողովուրդը միշտ էլ մանգաղը սրի է փոխել հարկադրաբար, իսկ սուրը՝ մանգաղի՝ գոհունակությամբ: Ստեղծել, բայց ոչ ավելել, և միշտ բռնել ավերողի ձեռքը, — այս է եղել նրա կրկնակի հոգսը հարյուրամյակների ընթացքում: Վերականգնելով ժողովրդի զարգացման շղթայի գլխավոր դրվագները, նա կանգ է առնում նրա սոցիալական վերածնության վրա, կոչ անում կրծքով պաշտպանելու այդ ազատությունը:

1944 թվականին Նաիրի Զարյանը գրում է «Արա Գեղեցիկ» պատմական ողբերգությունը: Հավատարիմ մնալով առասպելի այն մեկնությանը, որ թողել է Մովսես Խորենացին, Զարյանը ողբերգության հիմքում դրել է ազատության, անկախության, խաղաղության, մեր ժողովրդի հեռու հեռավոր նախնիների մղած պայքարի գաղափարը: «Արա Գեղեցիկ»-ը ողբերգության մի դասական նմուշ է հայ գրականության մեջ: Երեք գլխավոր հերոսների՝ Արա, Ծամիրամ, Նուարդ, — լայնավրձին պատկերումը, անգուցական ուժի ու գեղեցկության հասցրած չափածո խոսքը, փայլուն երկախոսություններն ու մենախոսությունները, հերոսական դյուցազնական մթնոլորտի բարձրաճաշակ մատուցումը այս երկը դարձնում է հեղինակի գլուխ-գործոցը, բարձրարժեք գեղարվեստական մի երկ մեր հարուստ գրականության մեջ:

Հայրենական պատերազմի տարիների ստեղծագործական լարված կյանքով է ապրում և Գեղամ Սարյանը: Բանաստեղծական

իր նկարագրով նուրբ քնարերգու, նա գրում է մարտական ու հայրենասիրական մի շարք գործեր, որոնք հետագայում խմբվեցին «Խոսք դարի երթի» շարքում: Այս շրջանում նրա գրած ստեղծագործությունների մեջ նշանակալից տեղ են գրավում նաև հերկողին ու սերմնացանին կորցրած երկրի մասին երգերը: Նա գրում է նաև պոեմների ու բալլադների մի ամբողջ շարք, որոնք լայն ճանաչում են բերում տաղանդավոր հեղինակին: Պակաս սրտամոտ չեն նաև բանաստեղծի այն երկերը, որոնց թեմատիկան առնչված է Հայաստանի անցյալից կամ ալանդություններից («Դեպի կառավարման», «Սայաթ-Նովա», «Փառքի տաճարը» և այլն):

Սենք խաղաղ էինք մեր լեռների պես,
 Դուք հողմերի պես խուժեցիք վայրագ,
 Մենք ձեր դեմ ելանք մեր լեռների պես,
 Դուք հողմերի պես ոռնացիք վայրագ,
 Սենք հավերժ ենք, կանք, մեր լեռների պես,

Դուք հողմերի պես կկորչեք վայրագ, —

այսպես է դիմավորում մեր հայրենիքի վրա հարձակված հորդաներին սովետահայ մեծատաղանդ բանաստեղծ Հովհաննես Ծիրազը: Այս տարիներին նա հրատարակում է «Բանաստեղծի ձայնը» (1942), «Երգերի գիրք» (1942) և «Լիրիկա» (1946) ժողովածուները: Բնության զարթոնքը, կյանքի ծաղկումը, ծառ ու ծաղկին, կարկաչող առվակներին, ամպածածկ լեռներին, կարճ՝ ողջ աշխարհին սիրահարված բանաստեղծը այժմ գրում է հրապարակախոսական պաթոսով հագեցած այնպիսի ոտանավորներ, որոնք վկայում են եթե ոչ մի երկրորդ Ծիրազի ծնունդի, ապա առաջինի հայրենասիրական զգացումների բյուրեղացման, քաղաքացիական լայնախոհ մտածողության մասին: Բանաստեղծի պոեզիայում հայրենիքի պաշտպանության համար ոտքի են ելել և՛ նրա զավակները, և նրա լեռներն ու ձորերը... Ծիրազի արվեստի ամենատուգարավ կողմերից մեկը համապարփակ լավատեսությունն է: Անընդհատ հավատով են շնչում նրա ոչ միայն հայրենասիրական ոտանավորները, այլև այն գործերը, որոնց թեմաներն են բնությունը, հայրենիքը, մայրը: Բյուրեղակոտ է դառնում նրա արվեստը, հարստանում են արտահայտչական միջոցները, բանաստեղծը թեթևանում է բառային պանդանևրներից, պատկերների ու համեմատությունների կուտակումներից:

Եթե Հրաչյա Քոչարի նախապատերազմյան ստեղծագործությունները կարելի է բնորոշել իբրև թեմաների որոնման շրջան, ապա

հաջորդ շրջանը, կապված Հայրենական մեծ պատերազմի հետ, այդ թեմաների հայտնաբերման, մասամբ և մշակման շրջանն է: «Հեղուների ծնունդը» և «Նախօրյակին» ժողովածուները լույս տեսան հենց պատերազմի առաջին տարիներին: Ռազմաճակատից ուղարկված նրա պատմվածքներն ու ակնարկներն ամենալայն հետաքրքրություն են առաջացնում, ձեռքից ձեռք են անցնում թե՛ ռազմաճակատում և թե՛ թիկունքում: Քոչարն այստեղ պլոմեններ չի հորինում, այլ վերցնում է, հերոսներ չի հայտնագործում, այլ նկատում է: Այդ հանգամանքի շնորհիվ գրականության մեջ է մտնում մի նոր աշխարհ, հայ և ալյազգի ռազմիկների հայրենասիրական ապրումների, երազանքների, խոհերի աշխարհը: Խրամատներում գրի առնելով այդ ակնարկներն ու պատմվածքները ամբողջությամբ առած այն խմբին էին, որին միայն թթխմոր էր պակասում,—ստեղծագործական շունչը, ուզում եմ ասել,—ճշմարիտ գրական գործեր դառնալու համար: Հենց դրան էլ Քոչարը ձեռնարկեց հաղթական պատերազմից հետո: Այսպես ստեղծվեց նրա «Մեծ տան զավակները» երկու հատորանոց վեպը:

Այն, ինչ կատարեցին սովետահայ գրողները Հայրենական պատերազմի տարիներին, իրենց բարձր հայրենասիրության, ինչպես և, իհարկե, քաղաքացիական գիտակցության հետևանք կարելի է համարել, բայց այն, ինչ Դեբենիկ Դեմիրճյանը կատարեց այդ տարիներին, հոգևոր սխրագործություն բառերով միայն կարելի է բնորոշել: Այդքան ակտիվություն, եռանդ, այդքան ավյուն ու կիրք դժվար է պատկերացնել վատառողջ, տարիների բեռով ծանրաբեռնված գրողի մոտ: Այս շրջանում նրա գրած հրապարակախոսական հոդվածները մի ամբողջ հատոր կարող են կազմել, բայց խոսքը այն զարմանալի վեպին է վերաբերում, որը պետք է անմահություն բերեր հեղինակին, նրան դասելով հայ ամենախոշոր գրողների շարքը:

Պատմական վեպը իրոք պատմական է, եթե այդպիսին էլ չէ ժամանակը, բայց եթե նույն ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած երկու իրադարձություններ նույնատիպ են,— թող որ մեկը տեղի ունեցած լինի մեկուկես հազարամյակ առաջ, իսկ մյուսը կատարվի մեր օրերում,—երկը գրվում է իբրև պատմական երկ և «ընթերցվում» է իբրև ժամանակակից գործ: Այդպիսին է և «Վարդանանքը», այդպիսին է նաև «Պապ թագավորը»: Այս երկու հայրենական պատերազմները հայ ժողովրդի գիտակցված պատմության երկու ծայրերն են: Վարդանը և յուրա-

յինները ըմբռնել են հատակորեն, որ իրենք պատմական զարգացման հետևանք են և իմացել են հաստատ, որ իրենք էլ պատմություն են ստեղծում՝ փոխելով նրա ընթացքը: Այս է «Վարդանանք»-ի արդիականության գաղտնիքը, այստեղից է աղբյուրանում նրա կենսունակությունը: Սակայն «Վարդանանքը» հայտնագործություն էր ոչ միայն իր շիկացած, ցուցլացող հայրենասիրությամբ, այլև գրական-գեղարվեստական հիացում և հպարտություն պատճառող արժանիքներով: Դեմիրճյանն այստեղ գերազանցում է նույնիսկ ինքն իրեն: Մի առիթով Շիլլերն ասել է, թե իր մեջ բանաստեղծը կտրում է փիլիսոփայի անասարհը և փիլիսոփան՝ բանաստեղծի: Նույնը իր մասին կարող էր ասել և «Վարդանանք»-ի հեղինակը: Նա մտածում էր մեծակտավ մի վեպ գրել, բայց ստացվում էր մի ոգեշունչ պոեմ, ծրագրում էր վիպական բնավորություններ ունենալ, ստացվում էին դրամատիկական մոմունտնետալ կերպարներ, երազում էր կանացի բանաստեղծական տիպերի մասին, ստացվում էին քաջակորով, գորեղ, ժամանակի ողջ իմացությունը իրենց զավակներին լեկուզ կաթի միջով տալու պատրաստ հայտնիներ... Այստեղ միահյուսված են վեպը, դրաման և պոեզիան ոչ այն պատճառով, որ հեղինակը կատարելապես տիրապետում էր գրական այս երեք սեռերին էլ, այլ որ թեման կարծես թե անհնար էր պարփակել մի ձևի մեջ: Ողիղ մեկ հարյուրամյակ առաջ այդպես չէ՞ր ծնվել արդյոք «Վերք Հայաստանին», որի հեղինակը, իսկն առած, մահկանացու Աբովյանը չէր, այլ անմահ հայրենասիրությունը: Եվ սակայն «Վարդանանքը» եկթաղրում էր սինթետիկ արվեստի մի այնպիսի համաձուլվածք, որ անհասկանալի կարող էր լինել նույնիսկ մոտ անցյալի համար: Դեմիրճյանի նման մի արվեստագետի համար հայոց բազմադարյան պատմությունը բեռ չէր, ալ խոսացած իմաստություն, որ խորհրդի պետք է նստեր պատանեկան մի սրտի հետ: Դեբենիկ Դեմիրճյանի «Վարդանանք» վեպը արվեստի հավերժական խորության ու թարմության մի ապացույց է: Այն ստեղծված է այսօրվա, միշտ այսօրվա և գալիք բազում օրերի համար:

Երեսնական թվականներին Ստեփան Զորյանի ստեղծագործական նվաճումը եղավ «Մի կյանքի պատմությունը», որ ամենալայն ընդունելություն գտավ ինչպես մեր, նույնպես և ռուս ընթերցողի կողմից: Համեստ, շարքային մարդկանց այդ երգիչը, որ արդեն իր նախընտրած աշխարհն ունի, 1944-ին զարմացրեց ու հիացրեց իր բարեկամներին, հրապարակի վրա դնելով «Պապ

թագավոր» պատմավեպը: Հեղինակը վեպի հիմքում էր դրել իրադարձություններ, որոնք իրենց դրամատիկ լարվածությամբ եզակի էին նույնիսկ հայոց ընդհանրապես դրամատիկ պատմության մեջ. Պապ թագավորի պայքարը պետական, քաղաքական և մշակութային ինքնուրույնության համար, ըստ որում գոտեմարտը մեկ կողմից ավատական կենտրոնախույս ուժերի, մյուս կողմից Բյուզանդիայի ու Պարսկաստանի գաղտնի կամ բացահայտ ճնշումների դեմ: Պետք էր, նախ, պետական ու քաղաքական այդ խոշոր մտածողին ազատել գրպարտությունների այն թանձր շերտից, որ նրա վրա էր կուտակել պատմագրությունը, և ապա անհրաժեշտ էր ցույց տալ, որ Պապը գլխավորում էր այն հոսանքը, որն արտահայտում էր ժողովրդի բաղձանքը՝ իր երկիրը տեսնել օտարների համար անմատչելի, յուրայինների համար՝ խաղաղ:

Բազմախորձ հեղինակի գրական վարպետությունն այս վեպում հանդես է գալիս նախ և առաջ նրանում, որ կարողանում է ստեղծել կոտ և արժողական մի կոմպոզիցիա, որ թե՛ պատմական և թե՛ ոչ պատմական հերոսները օրգանապես ձուլվում են գործողությանը, դիտվում պատմական հեռավորության վրա: Եվ սակայն առավել հաջողության է նա հասնում կերպարներ, ըստ որում հենց մոնումենտալ կերպարներ կերտելու մեջ. այդ շարքում առանձնապես ուշագրավ է ինքը՝ Պապը, սկզբունքային, հեռահայաց և խիզախ, նաև ողբերգական ճակատագրի տեր մի անձնավորություն: Հոյակապ է տրված Ջիրալի ճակատամարտը. նա, ով հյուսել է Հրահատի և Նազենիի քնքուշ սիրավեպը, թվում է, թե չպիտի կարողանար ավարտի հասցնել մոնումենտալ այս նկարագրությունը, բայց նա նորանոր գույներ է հայտնաբերել իր ներկայակնի մեջ: Այս ամենի, ինչպես և լեզվական բարձր կուլտուրայի շնորհիվ, «Պապ թագավոր» պատմավեպը դառնում է սովետական արձակի ակնհայտ նվաճումների շարքը:

Այդպիսին էին Դեմիրճյանը և Ջորյանը: Բայց այդպիսիք էին և բոլորը, մեծ, թե փոքր, փորձված, թե սկսնակ, բանաստեղծ, թե արձակագիր: Ահա մի օրինակ. համեստ մի անուն էր գրականության մեջ Թաթուլ Հուրյանը, սիրված ու հարգված, միշտ շարքի մեջ, բայց ոչ նրա առաջ: Եվ ահա մեծք նրան տեսնում ենք ռազմաճակատի առաջին իսկ գծում: Մի՞թե անեղ այդ օրերին էր սպասում այդ երիտասարդը, որպեսզի գրեր ոգեշունչ, ուղղակի անճանաչելի իր բանաստեղծությունները: Դրանք խմբագրություններն էին հասնում նաև այն ժամանակ, երբ նրանց հե-

ղինակն ընկել էր արդեն հերոսի մահով: Եվ իմաստնացան այդ գործերը միանգամից և նոր միայն նկատվեց, որ դրանք գրված են եղել արյունով, բայց ոչ երբեք՝ թանաքով...

Նոր, հիմնալի բանաստեղծություններով ու բալլադներով հանդես եկավ Սուրեն Վահունին, տաղանդի ինքնատիպ դրսևորումներով փայլեցին Գուրգեն Բորյանը, Հրաչյա Հովհաննիսյանը, Համո Սահյանը, Սիրվա Կապուտիկյանը, Մարո Մարգարյանը, Սարմենը, Աշոտ Գրաշին, Գևորգ Էմինը, արձակագիրներից՝ Գարեգին Բեաը, Վիգեն Խենյանը և ուրիշները:

Գ

Հետպատերազմյան տարիներին պատմական նոր փուլ է սկսվում նաև գեղարվեստական գրականության համար: Ժամանակը բոլոր արվեստագետների, այդ թվում և գրչի վարպետների առաջ առավել բարդ ու պատասխանատու խնդիրներ է դնում: Գլխավորը դրանցից՝ խաղաղ շինարարության պայմաններում սովետական մարդկանց հայրենասիրական խանդավառությունը պատկերելն էր: Եվ ահա հետպատերազմյան առաջին տասնամյակում լույս են տեսնում Ն. Ջարյանի «Աղբյուրի մոտ», «Փորձադաշտ» կատակերգությունները, Գ. Սարյանի «Վերադարձ» բանաստեղծությունների շարքը, Վ. Անանյանի «Սևանի ափին» վիպակը, Ա. Սահինյանի «Խաչուղիներ» վեպը, Ս. Խանգաղյանի «Հողը», Ս. Տարոնցու, Սարմենի, Հ. Ծիրագի, Ս. Կապուտիկյանի, Ա. Գրաշու, Գ. Էմինի, Հ. Սահյանի բանաստեղծական ժողովածուները և այլն:

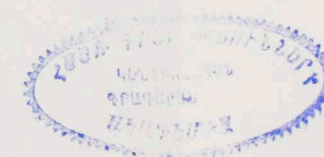
Իրենց տաղանդի լրիվ հասունացումն են ապրում և միութենական (ասել է թե՛ միջազգային) ճանաչում են ձեռք բերում բանաստեղծներ Հովհաննես Ծիրագը, Սիրվա Կապուտիկյանը, Մարո Մարգարյանը, Համո Սահյանը, Գևորգ Էմինը, Հրաչյա Հովհաննիսյանը, Պարույր Սևակը, Վահագն Դավթյանը, Աշոտ Գրաշին, Սարմենը և ուրիշներ: Սրանք բանաստեղծական այն սերնդի ներկայացուցիչներն են, որոնք գալիս էին Չալենցից հետո, հենց այն սերնդի, որի մասին երագում էր մեծ Թումանյանը, գրելով՝

Իմ նոր հայրենիք,
Հըգոր հայրենիք...

Իրոք, այդ երգը **նոր** էր, իսկապես՝ **նոր** էր այդ խոսքը: Նոր ոչ միայն կյանքի ու աշխարհի նկատմամբ ունեցած թաքն, լավատեսական, ակտիվ մոտեցմամբ, ոչ միայն երգած մոտիվների հարստությամբ, ապրումների ու խոհերի բարդությամբ ու խորությամբ, այլև մատուցման բազմազան ձևերով ու կերպերով, վերջապես լեզվի հագվագյուտ շքեղությամբ:

ԵՐԵՎԱՆ. ԼԵՆԻՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿ

Նույնը կարելի է ասել հետպատերազմյան հայ արձակի և դրամատուրգիայի մասին: Այս ժամանակահատվածում հրատարակվում են, ինչպես ամսիկ, Հրաչյա Քոչարի «Մեծ տան զավակները» (առաջին գիրքը՝ 1953), Սկրտիչ Արմենի «Յապան» (1952), Սերո Խանգադյանի «Մեր գնդի մարդիկ» (1950), Խաչիկ Գաշտեցի «Խողեղանը» (1950), Գարեգին Սևունցի «Թեհրանը» (1952), Վախթանգ Անանյանի «Սևանի ափին» (1951), Լեոնիդ Հուրունցի «Ռակե առավոտը» (1953), Ստեփան Ալաջաջյանի «Անապատում» (1952), Համայակ Սիրասի «Արարատը» (1949), Քրիստափոր Թափադյանի «Պատերազմը», Միքայել Ծաղկոյանի «Զինվորները», Բոգդան Վերդյանի «Քեզ համար, Լենինգրադ» և այլ երկեր. դրամատիկական գործերից՝ Նաիրի Զարյանի «Տնամերձ ագին» (1947), «Աղբյուրի մոտ» (1949), «Փորձադաշտ» (1952), Գուրգեն Բորյանի «Բարձունքներում» (1947), Գրիգոր Տեր-Գրիգորյանի և Լևոն Ղարազորյանի «Այս աստղերը մերն են» (1947), Մելիք-Քոչարյանի «Հին հիվանդությունը» (1947) և այլն:

Ե

Հետպատերազմյան շրջանի սովետահայ գրականությունը նշանավորվեց գլխավորապես արդիական թեմաների նվաճմամբ, բայց ոչ նաև գեղարվեստական յուրացմամբ: Գրվալիստի պատճառների մեջ իր դերը խաղացին նաև շտապողականությունը, մակերեսային մոտեցումը նյութի նկատմամբ:

Սովետահայ գրականության զարգացման ժամանակակից փուլը (1954—1964) լինելով, բնականաբար, նախորդ շրջանի գրական ընթացքի շարունակությունը, միաժամանակ սչչի է ընկնում գրական արտադրության բովանդակության ու ձևի որակական հարստացման նոր կողմերով: Ավելի զգալի հաջաքք կյանքի նկատմամբ, իրականության ավելի բազմակողմանի դիտումը, ժամանակի էական հարցերի ավելի խոր դրվածքը չէին կարող չտալ և, իրոք, շուտով էլ տվեցին իրենց արդյունքները գեղարվեստական գրականության մեջ: Եվ միշտ այնպես, ինչպես ամեն շրջան բերում էր նաև իր նոր խնդիրները, բերում էր նաև գրական իր սերունդը: Եվ, բանի որ սերունդափոխությունը սերնդաժխտում չէ, գրական աչդ նոր սերունդը իր կնիքն էր դնում արտադրանքի վրա:

Արձակի բնագավառում, օրինակ, հանդես եկան անուններ, որոնք մի անգամից գրական այնպիսի հաստություն, այնպիսի ինքնատիպ ոճ հանդես բերին, որ դժվարանում էս նրանց սկսնակ համարել: Անա, Մկրտիչ

Սարգսյանը և Բաղիշ Հովսեփյանը. առաջինն իր «Կյանքը կրակի տակ» և երկրորդն իր «Սերմնացանները չվերադարձան» վիպակներով դարձյալ պատերազմական թեմաներ էին շոշափում, բայց բոլորովին այլ էր մատուցման եղանակը: Ուշագրավ գործերով հանդես եկան Լեոնիդ Հուրունցը («Կարասներ») և Ծախեն Թաթևյանը («Նրա ճանապարհը»): Հիշատակենք Խաչիկ Հրաչյանի «Ուրցի Մարանը», Բոգդան Վերդյանի «Ինչպես է գալիս երջանկությունը», Անժելա Ստեփանյանի «Ամառնամուտին» վեպերը: Կոլտնտեսային գյուղում կատարված լուրջ տեղաշարժերին են նվիրված Անահիտ Սեկոյանի «Ռակե փազերի մեջ» և «Գարունը ձյան տակ» վեպերը: Վերջինս հակված է ստեղծելու այն տիպի երկեր, որոնք գրականության մեջ կոչվում են բնարական վեպ: Բնարական արձակի ներկայացուցիչներից է և Բագրատ Ոլյուբարյանը («Թարթաղը»): Իրեն նախապես լավ կողմերով դրսևորած Քրիստափոր Թափադյանը («Վիկտորիան»՝ 1937, «Կյանքի արշավույթը»՝ 1939), վերջին շրջանում հանդես եկավ «Պատերազմ» քառահատոր, լայն ընդգրկում ունեցող վեպով: Սովետահայ արձակի մեջ լուրջ ներդրում ունի Անահիտ Սահինյանը («Վալեր»՝ 1941, «Խաչուղիներ»՝ 1946, «Ծարավ»՝ 1955):

Մեր ժողովրդի հարուստ պատմությունը, նրա մղած ազատագրական կռիվները, քաղաքական և հոգևոր անկախության համար մղած պայքարը միշտ էլ գտնվել է մեր գրողների տեսադաշտում: Այդ թեմայի արտահայտությունն էին Ստ. Զորյանի «Հայոց բերդը», Մ. Արագու «Իսրայել Օրին», Հովն. Դուկասյանի «Ռական Երևանցին», Զ. Դարյանի «Սալաթ-Նուխան»: Ամենալայն ընդունելություն գտավ Ս. Խանգադյանի «Մխիթար սպարապետը»: Այս պատմավեպը լայն ընդգրկում ունեցող մի կտավ է. հեղինակը մեծ վարպետությամբ է լուծել այնպիսի դժվարին գեղարվեստական խնդիր, ինչպես բազմամարդ տեսարանների, պաշարումների, ճակատամարտերի նկարագրությունն է: «Մխիթար սպարապետն» իրավացիորեն դասվում է հայկական լավագույն պատմավեպերի շարքը:

Ուշագրավ բազմաթիվ պատմվածքների, նովելների ու վիպակների հեղինակ Բենիկ Սեյրանյանի «Ծիրանաբաց» (1946), «Ծաղկած հուշարձան» (1948), «Լեռնային բյուրեղ» (1949) հավաքածուները նվիրված են Հայրենական պատերազմի շրջանի իրադարձություններին, նաև թիկունքի հերոսներին: Տաղանդավոր արձակագիր է Սուրեն Այվազյանը («Անավարտ գործը»՝ 1947,

«Խորաձորցիք»՝ 1950, «Լեռնցիներ»՝ 1955, «Խիղճը»՝ 1957, «Տուր ձեռքդ, կյանք»՝ 1962, «Բարի առավոտ»՝ 1964):

Ինքնատիպ, իրենց սեփական գրելաձևն ունեցող արվեստագետներ են մեր արձակի մեջ Արիգ Ավագյանը, Ռափայել Արամյանը, Խաժակ Գյուլնազարյանը, Պերճ Զեյթունցյանը, Վարդգես Պետրոսյանը, Գևորգ Արշակյանը, Հրանտ Մաթևոսյանը:

Բոլորովին առանձնակի է կանգնած Վիգեն Խեչումյանը: Նրա պատմվածքներն ու նովելները միջնադարյան Հայաստանի կյանքից լայն հետաքրքրություն առաջացրին ոչ միայն իրենց ճանաչողական նշանակությամբ, այլև գրական բարձր արժանիքներով: Դեռևս պատերազմի տարիներին հանդես եկած արձակագիրը իրեն անմիջապես դրսևորեց իբրև գրական բարձր կուլտուրա ունեցող մի արվեստագետ: Նա գրողների այն տիպին է պատկանում, որ նոր է և՛ իր սերնդակիցների մեջ, և՛ նրանց մեջ, ովքեր եկել են փոխարինելու այդ սերնդին...

Վերջին շրջանում նշանակալից խմորումներ են տեղի ունենում և պոեզիայում: Բանաստեղծությունն ազատվում է հոետորական, խրատաբանական շեշտերից և վերըստանում է գեղագիտական բովանդակություն, վերադառնում է դեպի իր ոլորտը, դեպի հոգեբանություն, ապրում, խոհ: Սկսվում է բանաստեղծական արվեստի զարգացման ու ծաղկման աննախադեպ մի շրջան: Այս տասնամյակի աչքի ընկնող գործերն են. Ն. Զարյանի «Արև ու սուլեր» (1957) ժողովածուն, Գ. Մահրանի «Հնձաններ» (1959), Վ. Ալազանի «Հորիզոններ» (1957) ժողովածուների մի շարք նոր գործեր, Սարմենի «Բանաստեղծի աղբյուրը» (1961), «Կենաց քաժակ» (1963), Վ. Նորենցի «Ծանապարհներ» (1956), «Իմ աշխարհը» (1958), Ս. Տարոնցու «Ավելի լույս» (1958), «Ոսկեդար» (1960), Հ. Ծիրագի «Բանաստեղծություններ» (1954), «Քնար Հայաստանի» (1958), Ս. Կապուտիկյանի «Մտորումներ ճանապարհի կեսին» (1961), Հ. Սահյանի «Բարձունքի վրա» (1955), «Հայաստանը երգերի մեջ» (1962), Հր. Հովհաննիսյանի «Հրաշալի ազդեցական» (1956), «Ծովի լույսեր» (1964), Ա. Գրաշու «Ծիածանի յոթ երգը» (1961), Գ. Էմինի «Միջև ալսօր» (1959), «Երկու ճամփա» (1962), Մ. Մարգարյանի «Լիրիկական լուսաբաց» (1958), Վ. Դավթյանի «Լուսաբացը լեռներում» (1957), «Թոնդրակեցիներ» (1961), Պ. Սևակի «Նորից քեզ հետ» (1957), «Անդունի զանգակատուն» (1959), «Մարդը ափի մեջ» (1963)

գրքերը:

Տասնամյակի պոետական բերքին իրենց բանաստեղծությունների հատուն խրճերով են մասնակցում նաև Հո. Պողոսյանն ու Մ. Վեսպերը, Հենր. Թումանյանն ու Վ. Արամյանին, Ա. Մարգարյանն ու Վ. Պարենցը, Միք. Հարությունյանն ու Ա. Դարբինին:

Արդի հայ պոեզիայի ուժի մասին գաղափար տալու համար ես հիշատակեմ մեր բանաստեղծներից յոթի անունը. Դավթյան, Էմին, Կապուտիկյան, Հովհաննիսյան, Ծիրագ, Սահյան, Սևակ: Առանձին-առանձին վերցրած՝ սրանք առաջնակարգ բանաստեղծներ են և կարող են պարծանք լինել ամեն մի ազգային գրականության համար: Եվ պետք է նկատի ունենալ, որ սրանցից մի մասի գրական գործունեությունն սկսվում է պատերազմի տարիներին, ասել է, թե նրանք գտնվում են իրենց ուժերի և կարողությունների ծաղկման շրջանում: Յոթ բանաստեղծ, ստեղծագործական յոթ անհատականություն, յոթ ինքնատիպ ոճ: Եվ որքան հարուստ է նրանց պոետական աշխարհը, ինչքան բարձր՝ գրական կուլտուրան: Սրանք և էլի շատ-շատերը մեր արդի պոետներից տարբեր են և նույնը համարյա, որովհետև անմիջապես սերված են Զարենցից: Հրաշյա Հովհաննիսյանի հետ նրանք ևս կարող են դառնալ սովետահայ գրականության հիմնադիրներ, ասելով.

Այստեղ ապրում է քո երգի ոգին,
Որ սերունդներին իրար է կապում,
Դու ձեռքով գունատ ճակատդ շփում:
Քեզ բոլորն այստեղ լավ գիտեն այնքան,
Սեռած չես եղել կարծես ոչ մի պահ,
Թաղված մեր ազգին սրտերում միայն՝
Դու եղել ես, կառ, կմնա անմահ:

Սովետահայ գրականությունը սովետական մեծ ու քաղաքագրականության անբաժան մի մասն է, նրա առաջավոր ջոկատներից մեկը: Մեծ Հոկտեմբերի ծնունդը լինելով, այն միաժամանակ բնական շարունակությունն է հայ քաղաքային ու հարուստ գրականության, կրում է իր մեջ նրա լավագույն ավանդությունները և միաժամանակ դրսևորում այնպիսի հատկանիշներ ու գծեր, որ հետևանք են ժողովրդի ազգային ու հոգևոր վերածննդի: Սովետահայ գրականության գաղափարական հիմնական բովանդակությունն են կազմում ազատասիրությունը, հայրենասիրությունը, հումանիզմը: Գորկու խոսքերով ասած՝ սոցիալիստական աշխատանքից է նա քաղում իր փիլիսոփայությունը, բարոյագիտությունը և գեղագիտությունը: